
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

58

2006

3

*Ján Pravda**

ASPEKTY HODNOTENIA MÁP A ATLASOV

J. Pravda: Aspects of map and atlas evaluation. Geografický časopis, 58, 2006, 3, 15 refs.

The article presents six approaches to analysis of maps and atlases. They are those that apply the following criteria: editorial, archive-bibliographic, specialized-thematic, technical-technological, map language, and special (purposeful).

Key words: map analysis, evaluation of maps

ÚVOD

Mapa je cieľavedomé, myšlienkovy prepracované grafické vyjadrenie prvkov prírody a spoločnosti na rôznych úrovniach ich poznania, na rôznych stupňoch ich vzájomných interakcií a na rôznych etapách ich historického vývoja. Preto je hodnotenie máp a ich účelovo spájaných súborov – atlasov – spravidla zložitou záležitosťou.

Hodnotenie mapy alebo atlasu je *posúdenie obsahovej úplnosti, aktuálnosti, podrobnosti, presnosti, metód vyjadrenia a ďalších stránok mapy* (Gregor et al. 1998, p. 79). Hodnotenie mapy sa často chápe ako kritika alebo analýza mapy (Meynen et al. 1973, p. 352). Analýza máp je dosť široký pojem a znamená *rozbor obsahu mapy s cieľom poznania rôznych vlastností zobrazených prvkov; rozlišuje sa analýza mapy podľa použitých metód (opisná, grafická, matematicko-štatistická a pod.), prostriedkov (vizuálna, automatizovaná a pod.) a ďalších kritérií* (Gregor et al. 1998, p. 21).

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

V rámci týchto „ďalších kritérií“ možno rozlíšiť:

- vydavateľské aspekty, t. j. hodnotenie najmä z edičného a komerčného aspektu,
- archívnicko-bibliografické aspekty, t. j. hodnotenie z hľadiska predpisov platných pre archivovanie, z hľadiska potrieb knižníc a rôznych, najmä mapových zbierok,
- odbornovo-tematické aspekty, t. j. hodnotenie z aspektov určitej odbornosti, napr. z geografického, hydrografického, dopravného aspektu a pod.,
- technicko-technologické aspekty, t. j. hodnotenie z hľadiska techník a postupov spracovania, pričom sú dôležité graficko-polygrafické aspekty, napr. farebnosť, rozlíšenie, presnosť sútláče a pod.,
- mapovojazykové aspekty, t. j. hodnotenie z výlučne kartografického hľadiska, najmä z hľadiska teórie mapového jazyka (Pravda 2004),
- špeciálne aspekty, t. j. hodnotenie z hľadiska štátnych, vedeckých, literárnych a iných ocenení.

Príspevok sa zaoberá uvedenými aspektmi hodnotenia máp a atlasov.

VYDAVATELSKÉ ASPEKTY

Pri vydavateľských aspektoch je dôležitý predovšetkým edičný a komerčný aspekt.

Edičný aspekt

Pod edičným aspektom rozumieme posúdenie obsahovej účelnosti vydania mapy alebo atlasu, ktoré sa chápe ako čisto mapové dielo alebo v rôznej miere mapovo-obrazovo-textové dielo, pričom treba mať na zreteli profil daného vydavateľstva. Je zrejme, že výsledky edičného posúdenia sú iné v prípade vydavateľstva vedeckej literatúry širokého profilu (u nás napr. vydavateľstva Veda), iné v prípade špeciálneho kartografického vydavateľstva (u nás napr. VKÚ Harmanec, Mapa Slovakia a pod.) a iné v prípade vydavateľstiev zameraných na cestovný ruch, vydávanie obrazových publikácií, školských knižných pomôcok a pod.

Z edičného aspektu vyplýva, že na mapu, atlas sa nazerá ako na autorské dielo, na ktoré sa vzťahuje autorský zákon – u nás je to *Zákon č. 618/2003 Z. z.* V rámci tejto kompetencie sa kladie dôraz na pôvodnosť diela, na odlíšenie diela v spoluautorstve od spojeného alebo spoločného diela, na zverejnenie diela, ochranu, citovanie, vyhotovovanie rozmnoženín, na prepracovanie a ďalšie okolnosti, vrátane právnych, ktoré súvisia s autorstvom diela.

Komerčný aspekt

V rámci komerčného aspektu je zaujímavá nielen finančná stránka, ktorá je v každom vydavateľstve dôležitá, lebo kladný finančný efekt pomáha saturovať vydávanie menej efektívnych titulov, ale aj ďalšie stránky vydávania kartografických diel. Sú to hlavne pôsobivosť spracovania celého diela, najmä obálky a aktuálnosť obsahu diela. Grafická úprava, nové materiály a rôzne inovácie zvyšujú komerčnú úspešnosť kartografického diela, ale napr. zámerné vynecháva-

nie údaj o roku vydania alebo pridávanie do názvu diela prívlastok *nový*, *novší*, dokonca *najnovší* a pod. treba hodnotiť ako prílišnú poplatnosť komercializácii. Tento *nástroj komercie* sa používa preto, aby sa zdôraznila *novosť* týchto diel po dobu najbližších niekoľkých rokov ich predaja. Nie je to nič prevratné, v histórii vydávania atlasov takéto *nové* diela zaznamenávame už v 17. storočí (napr. Janssonov *NOUVEL ATLAS ON THEATRE DU MONDE*, Amsterdam 1656). Mnohí vydavatelia sa z toho dodnes nepoučili. Pôsobí to protirečivo najmä pri komerčne úspešných dielach, ktoré sa vydávajú opakovane v niekoľkoročných cykloch. Vznikajú tým problémy pri citovaní starších diel medzi novými dielami (a opačne), pri vyhotovovaní katalogizačných záznamov *nových* máp a atlasov a vôbec, pri posudzovaní aktuálnosti diela v čase neskoršieho použitia. Oveľa decentnejšie to možno urobiť reklamne nápadnou, no po kúpe odstrániteľnou páskou, záložkou a pod.

ARCHÍVNICKÉ A BIBLIOGRAFICKÉ ASPEKTY

V 47 archívoch, z toho v dvoch ústredných, ôsmich regionálnych a v ich 38 pobočkách na Slovensku (Kartous 2004) sa mapy katalogizujú. Zaznamenávajú sa ich základné údaje a formou štúdií sa publikujú poznatky získané z archivovaných máp. Archivári, ako posudzovatelia udalostí a javov v čase a priestore, sú vďační hodnotitelia obsahu máp v jednotlivostiach, prípadne aj v ich širšom kontexte. Ich aspekty sú zväčša historizujúce a okrem máp (Ragač 2004) venujú pozornosť aj ďalším prvkom nachádzajúcich sa na mapách alebo v sprievodných elaborátoch, napr. pečatiam, erbom, vedutám, kartušiam, podpisom a rôznym obrazovým či textovým doplnkom (Nemcová 2004).

Analogicky je to aj v knižniciach a muzeálnych zbierkach (Machajdíková a Ragačová 2005). Vydávajú sa prospekty, katalógy a rôzne dokumentačné materiály pri príležitosti kartografických či rôznych knižných výstav, v ktorých sa publikujú všeobecné alebo aj hodnotiace informácie o mapách a atlasoch (Patay et al. 1989). Žiaľ, mnohé naše knižnice nemajú ešte počítačom spracované súpisny knižných fondov, evidujú ich starým, kartotékovým spôsobom s nedokonalými záznamami o mapách, resp. o publikáciách s mapami. Takýto spôsob sťažuje vyhľadávanie máp a publikácií, ktoré súvisia s hodnotením tematicky rôznorodých kartografických diel, lebo nezabezpečuje plnenie ani základných bibliografických funkcií, ktoré by mali umožňovať nielen orientáciu v hodnotenej problematike, ale potenciálne by umožnili vytvorenie prehľadu o našom mapovom bohatstve v podobe národnej mapovej zbierky.

Nové možnosti do hodnotenia kartografických diel vnášajú počítačovými prostriedkami vyhotovované databázy, ktoré sa budujú v rámci geografických informačných systémov (GIS), napr. Katalóg objektov Základnej bázy GIS Slovenska (Vojtičko 2005), databáza krajinnej pokrývky Európy (Feranec et al. 2004) a pod.

ODBORNO-TEMATICKÉ ASPEKTY

Ide vlastne o obsahovú stránku kartografických diel. Hodnotenia obsahu máp a atlasov sa publikujú formou štúdií alebo recenzií v odborných alebo vedeckých periodikách, ale aj v monografiách, zborníkoch a iných neperiodických publikáciách (zriedka v dennej tlači) a dôraz kladú na odbornú stránku.

Na obsah najmä topografických, resp. všeobecnogeografických máp vypracoval kritériá hodnotenia celkom nedávno F. Miklošík (2005), ktorý pod obsahom mapy rozumie súhrn všetkých objektov, javov a ich charakteristík, zobrazených mapovými znakmi, vrátane názvoslovía a rôznych textovo-grafických doplnkov, t. j.

- matematický základ: kartografické zobrazenie, rám mapy, súradnicový systém a geodetické body,
- polohopis: vodstvo, sídla, pozemné komunikácie, vybrané druhy pôdnorastlinnej pokrývky, hranice a polohopisné prvky tematického obsahu,
- výškopis: výškové body a formy georeliéfu,
- popis mapy, t. j. hlavne geografické názvy,
- rámové údaje a ďalšie údaje za rámom mapy.

Tak ako je každé kartografické dielo poznačené subjektivismom jeho tvorca, resp. viacerých tvorcov, tak isto je každé jeho hodnotenie zaťažené subjektivismom jeho autora, resp. autorov. Hodnotenie toho istého národného atlasu ako komplexného tematického diela, pochádzajúceho z pera geografa, sa odlišuje od hodnotenia, ktoré pochádza od topografa, kartografa, geomorfológa, demografa, štatistika, historika, ekonóma, odborníka z oblasti poľnohospodárstva, kultúry a pod.

Nezriedka sa stáva, že si hodnotenia v niektorých prípadoch odporujú: to, čo jeden odborník považuje za dobré alebo výborné, iný hodnotí ako nevyhovujúce až zlé. Napríklad jednému chýbajú podrobnosti, inému vyhovuje generalizované podanie, lebo tak získava lepší nadhľad. Tieto obsahovo-tematické hodnotenia bývajú v rôznej miere subjektívne – aj napriek veľkej snahe ich pôvodcov o objektivnosť či objektivizáciu.

Rizikovým faktorom pri hodnotení kartografických diel je preto odbornosť pôvodcu a adresáta hodnotenia: aj napriek korektnosti hodnotenia môže čitateľ považovať danú štúdiu či recenziu, resp. jej časť, za tendenčnú, neobjektívnu, nespravodlivú, nekorektnú. V takýchto odborno-tematických hodnoteniach je veľmi ťažké, sporné, či minimálne problematické zbaviť sa podozrenia z nekorrektných úmyslov hodnotiaceho-kritizujúceho. Kritické hodnotenie, pozitívne alebo negatívne, má z hľadiska nášho autorského zákona (Zákon č. 618/2003 Z. z.) isté privilégiá, napr. nevyžaduje sa súhlas autora na zverejnenie časti jeho diela, prípadne na jeho použitie na vyučovacie, vedeckovýskumné alebo umelecké ciele.

TECHNICKO-TECHNOLOGICKÉ ASPEKTY

Ide o hodnotenie z hľadiska techník a postupov spracovania máp a atlasov. Tieto techniky a technologické postupy možno rozdeliť na:

- tradičné, t. j. kresličské, reprografické a polygrafické postupy,
- novodobé, t. j. prevažne počítačové technológie, pretože mnohé tradičné postupy, napr. diapozitívne, filmové a pod., už nie sú v súčasnosti relevantné.

V prípade každej techniky či technológie sa hodnotí v prvom rade jej výsledok – kvalita grafickej stránky mapy či atlasu.

Na tradičnej mape, vytlačenej ofsetovou tlačou na papieri, sa z tohto hľadiska hodnotí predovšetkým koloratívna stránka mapy: jej mnohofarebnosť, resp. v prípade jednofarebnej mapy bohatý sortiment grafických prvkov – čiar, grafických vzoriek, ich textúr, gradácií sivých stupníc. Ďalej sa hodnotí náležitá zladenosť usporiadania a vnímania farieb, dostatočný kontrast, dobrá rozlíšiteľnosť všetkých farebných odtieňov a grafických vzoriek, presnosť sútláče jednotlivých tlačových farieb a ďalšie graficko-estetické charakteristiky.

V prípade počítačovými technológiami vyhotovenej a prezentovanej mapy sa hodnotí najmä jej farebnosť a zručné narábanie s vlastnosťami farby, akými sú najmä farebný tón a odtieň, jas a sýtosť farby, vzájomná rozlíšiteľnosť jemných odtieňov, dostatočná hustota pixlov pri rozlišovaní najmenších znakových či vzorkových elementov alebo najtenších čiar, s tým súvisiaci dostatočný kontrast farieb a presné lícovanie jednotlivých vizualizovaných vrstiev a ich dostatočne rýchle a spoľahlivé vnímanie a chápanie. V prípade elektronických atlasov sa hodnotí najmä dobrá orientácia v obsahu atlasu a nerušené prehliadanie („listovanie“) máp. S rozširovaním sortimentu elektronických máp a atlasov postupne pribúdajú ďalšie hodnotiace aspekty, napr. posudzovanie použitia rôznych technických efektov s figurálnymi znakmi, čiarami a areálmi či stupňami jasnosti alebo sýtosť farieb.

KARTOGRAFICKÉ (MAPOVO-JAZYKOVÉ) ASPEKTY

Ide o posúdenie správnosti použitia kartografických vyjadrovacích prostriedkov a prístupov, t. j. o hodnotenie použitia mapových znakov a mapových vyjadrovacích metód. So vznikom koncepcie mapového jazyka vznikol aj základ, ktorý poskytuje oporu pri zisťovaní mapových vyjadrovacích chýb (Pravda 2003, Pravda a Kusendová 2004). Je to podobné ako v prirodzenom jazyku: kým nebola známa gramatika a syntax, nebolo možné spoľahlivo označiť, čo je a čo nie je jazyková chyba.

Mapové vyjadrovacie chyby možno v zásade rozdeliť na dve skupiny: meta-kartografické a mapovojazykové.

Metakartografické sú chyby, ktoré vyplývajú z koncepčného prístupu k spracovaniu a podaniu témy mapy, chyby z nevhodne použitého matematického základu mapy (napr. jeho konformity namiesto ekvivalencie), nevhodne použitých kritérií kartografickej generalizácie a vecné chyby, t. j. chyby z použitia nesprávnych údajov, resp. ich nesprávneho spracovania v rámci prípravy na kartografickú vizualizáciu a pod. Sem patria aj chyby z použitia neštandardizovaného názvoslovnia a tzv. tendenčné chyby, t. j. chyby vyplývajúce z nežiadúceho filozofického, religiózneho alebo politického postoja autora mapy.

Mapovojazykové sú chyby, ktoré pramenia z použitia nevhodných vyjadrovacích prostriedkov, z aplikácie nevhodnej vyjadrovacej metódy, z nesprávnej lokalizácie mapových znakov počas spracovania mapy, z nevhodného zvýraznenia farieb a pod.

ŠPECIÁLNE ASPEKTY

Z aspektov, ktoré sa označujú ako špeciálne, resp. osobitné, sa hodnotia mapy a atlasy, ktoré sa vyberajú na rôzne druhy výstav, veľtrhov a iných druhov

prezentácií. Takto sa postupuje aj v prípade reprezentácie na štátnej, regionálnej a miestnej úrovni, tiež na medzinárodnej, najmä na úrovni nevládných organizácií, akými sú napr. Medzinárodná kartografická asociácia, Medzinárodná geografická únia a mnohé ďalšie, rozlišované podľa odbornej špecializácie, napr. geológie, podnebia, ochrany životného prostredia a pod., resp. pri príležitosti iných významných aktivít z oblastí architektonického projektovania, niektorých oblastí kultúry, dejín a pod.

Podobne sa postupuje aj pri hodnotení kartografických diel, najmä komplexných atlasov, ktoré sa vyberajú na rôzne druhy ocenení a vyznamenaní, napr. na štátne, resp. národné ceny, na ocenenia rôznych ministerstiev, fondov, nadácií a pod. (u nás napr. ceny Literárneho fondu, nadácie Slovakia Gold, ceny vydavateľstiev a pod.). Pri navrhovaní na ocenenia sa mapy hodnotia komisionálne, a to buď s kladným, alebo negatívnym odporúčaním. V jednom nemenovanom európskom štáte bola kolektívom autorov kartografického diela podaná súdna žaloba za publikovanú „nesprávnu a zlomyseľnú“ kritiku tematického atlasu, ktorý bol na úrovni hlavy štátu ocenený, ale podľa tejto skupiny kritizujúcich odborníkov nezaslúžene. Autori oceneného atlasu vznesli požiadavku finančného odškodnenia za utrpenú ujmu na odbornej povesti. Prípado sa síce nedoriedil, súd ho odložil, no vzájomné vzťahy medzi odborníkmi ostali narušené.

Hodnotenie kartografických diel navrhovaných na vysoké štátne ocenenia alebo na ocenenia medzinárodných organizácií, s ktorými súvisia aj finančné odmeny v nemalej výške, je naozaj citlivá záležitosť, ktorá neostáva bez odozvy tak v politicko-spoločenských, ako aj odborných kruhoch. Neraz sa odborné, koncepčné, metodické, faktografické ale aj autorsko-právne hľadiská prehliadajú, pretože tí, čo ocenenia dávajú, sa spoliehajú na závery špeciálne ustanovenej komisie. Závery takejto komisie, ustanovenej spravidla ad hoc, sú nezriedka poplatné objednávke vysokého orgánu. Jej odporúčania preto často kladne hodnotia aj také stránky oceňovaného diela, na ktoré nie je jednotný názor danej komisie a ostatnej odbornej verejnosti.

V takýchto prípadoch veľmi často strácajú na význame profesionálne kartografické, geografické a iné tematické hľadiská. Mark Monmonier (2000) vo svojej neobvykle nazvanej publikácii navrhuje riešiť takúto situáciu s humorom, pretože serióznou oficiálnou cestou sa tomu málokedy podarí zabrániť

ZÁVER

Existuje niekoľko aspektov hodnotenia máp, pričom niektoré aspekty majú ambivalentný charakter. Napríklad matematický základ mapy, najmä vhodnosť kartografického zobrazenia pre konkrétnu mapu, možno hodnotiť z odborného, t. j. obsahovo-tematického aspektu, ako aj z formalizovaného kartografického aspektu. Z obsahovo-tematického aspektu sa berie do úvahy vplyv kartografického zobrazenia na vnímanie a chápanie obsahu mapy. Napríklad Mollweidovo zobrazenie nie je vhodné ako podklad pre diagramové mapy sveta, lebo mení orientáciu okrajových území a deformuje ich. Ak centrálny poludník tohto zobrazenia prechádza stredom Afriky a Európy, ako je to v národnom atlase Slovenska (Mazúr 1980), potom v porovnaní s nimi je Severná Amerika otočená temer o 90°. V druhom prípade sa z kartografického aspektu kladie dôraz na topologicko-geometrické vlastnosti zobrazenia. Napríklad konformné zobrazenie

nie je vhodné ako podklad pre také areálové mapy, akými sú politická, geologická, regionalizačná, hustotná mapa obyvateľstva a pod., pretože v daných prípadoch sa vyžaduje dodržanie rovnakoplošnosti, t. j. ekvivalentnosti zobrazenia.

Možno teda konštatovať, že hodnotenie máp a atlasov nie je jednoduchá, jednoaspektová záležitosť. Pri hodnotení kartografických diel sa vyžaduje mnohoaspektovosť. S vyváženým komplexným hodnotením sa stretávame dosť zriedka, spravidla prevláda hodnotenie z jedného aspektu, nanajvýš z dvoch-troch aspektov.

Príspevok je jedným z výstupov dosiahnutých riešením vedeckého projektu „Identifikácia a hodnotenie zmien krajiny aplikáciou údajov diaľkového prieskumu Zeme, databáz CORINE land cover a geografických informačných systémov“, č. 2/4189/25 na Geografickom ústave SAV za podpory grantovej agentúry VEGA.

LITERATÚRA

- FERANEC, J., OŤAHEL, J., CEBECAUER, T., MACHKOVÁ, N., NOVÁČEK, J., SITKO, R. (2004). Krajinná pokrývka Slovenska CLC2000. In Feranec, J., Pravda, J., eds. *Aktivita v kartografii 2004*. Bratislava (Geografický ústav SAV), pp. 36-43.
- GREGOR, V. et al. (1998). *Terminologický slovník geodézie, kartografie a katastra*. Bratislava (Úrad geodézie, kartografie a katastra SR a Český úřad zeměměřický a katastrální).
- KARTOUS, P. (2004). 50. výročie prvého archívneho zákona. *Slovenská archivistika*, 39 (2), 3-10.
- MACHAJDÍKOVÁ, E., RAGAČOVÁ, J. (2005). Slovensko na mapách v 16.-20. storočí. *Kartografické listy*, 13, 83-91.
- MAZÚR, E. (1980). *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava (SAV a SÚGK).
- MEYNEN, E. (1973). *Multilingual dictionary of technical terms in cartography*. Wiesbaden (Franz Steiner Verlag).
- MIKLOŠÍK, F. (2005). *Teorie řízení v kartografii a geoinformatice*. Praha (Karolinum).
- MONMONIER, M. (2000). *Proč mapy lžou*. Praha (Computer Press).
- NEMCOVÁ, Z. (2004). Život a správa Bratislavskej stolice v 16.-18. storočí na základe obsahovej analýzy jej písomných prameňov. *Slovenská archivistika*, 39 (2), 11-27.
- PATAY, P. et al. (1989). *Old maps on Hungary*. Budapest (The National Széchényi Library's exhibition in Buda Castle).
- PRAVDA, J. (2003). *Mapový jazyk*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- PRAVDA, J., KUSENDOVÁ, D. (2004). *Počítačová tvorba tematických máp*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- RAGAČ, R. (2004). Neznáma rukopisná mapa Šamorína z 18. storočia ako historický prameň. In Pravda, J., ed. *Historické mapy*. Bratislava (Kartografická spoločnosť a Geografický ústav SAV), pp. 191-194.
- VOJTÍČKO, A. (2005). Realizácia koncepcie tvorby ZB GIS v rezorte ÚGKK SR za roky 2001 až 2005. *Geodetický a kartografický obzor*, 51/93 (6-7), 145-150.
- Zákon č. 618/2003 Z. z. zo 4. decembra 2003 o autorskom práve a právach súvisiacich s autorským právom (autorský zákon).

Ján P r a v d a

ASPECTS OF MAP AND ATLAS EVALUATION

Evaluation of a map or atlas means the estimation of its content, completeness above all, topicality, degree of detail, precision, methods of expression and so on. Evaluation of a map is often understood as critique or analysis. Analysis of a map is a wide concept and it means the analysis of the map content with the aim to find out the different properties of depicted elements; analysis of map according to the applied methods (descriptive, graphical, mathematical/statistical, etc.), means (visual, automated, etc.) or other criteria.

In the framework of “other criteria” the following aspects are discerned:

- editorial, namely evaluation with the aim to publish or up-date or change it with the aim of a new edition,
- archive-bibliographic, namely evaluation from the point of view of rules applicable for filing and from the point of view of needs of libraries and different map collections,
- specialized-thematic, namely evaluation from the point of view of certain expertise, for instance geography, hydrography, transport and so on,
- technical-technological, namely evaluation from the point of view of techniques and processing procedures, for instance by the traditional way, computer technology or otherwise, while the graphic/typographic aspects are important (resolution, etc.),
- language of the map, namely evaluation from the purely cartographic aspect above all that of the theory of map language,
- special, namely evaluation for the sake of the State, scientific, literary or other awards.

The evaluation of a map or atlas is not a simple matter. Multiple aspects must be considered and it is perhaps the reason why the balanced and comprehensive evaluation of a map or atlas occurs rarely (if at all). As a rule, evaluations based on individual aspect prevail.

Translated by H. Contrerasová